

A XVII. SZÁZAD LÍRAI KÖLTÉSZETE.

(Második közlemény.)

Ezek mellett a nyíltan énekeskönyvek mellett az imádságoskönyvek versszövegei is megszólalhattak a templomi gyülekezet ajkán. Sorukból hármat kell kiemelnünk: Pázmány Péter imádságos könyvecskéjét (1606), amelyben az *Adoro te devote* verses fordítását találjuk,¹ Hajnal Mátyásnak hymnusokkal gazdagított ájtatossági könyvét,² melyből néhány az énekeskönyvekbe is eljutott; és a gyulafehérvári páterek *Lelki paradicsomát*, a hymnusköltészet leggazdagabb tárházát.³

A latin hymnusköltészet volt a XVII. század katolikus egyházi lírájának a leggazdagabb forrása; ott is, ahol a magyar ének nem köthető határozott forráshoz, a gondolatvilág és a kifejezőképesség lépten-nyomon elárulja, hogy a magyar énekes a latin hymnusköltő útján halad. Igaz, hogy a latin hymnuszok egy része is magyarországi eredetű, de ez — a Mária-hymnuszok egyes motívumait és a magyar szentek dicsőítését nem számítva — a megállapításon nem változtat. A latin eredetűek olvadó légysága nem egyszer kemény próbára teszi a magyar tolmácsolót, de pl. Sz. Bernátnak lángoló éneke, «szíve örömeinek tapsolása», már a Hajnal-közzétette hymnuszok között meglep meleg simulásával, szóparokat és ellentéteket híven visszaadó finomságaival. Méltó párja Casimirus hymnusa: *Omni die dic Mariae*, amelynek magyarja még a lüktető ritmust is meg tudja éreztetni (Kisdi: 131. — Szegedi: 479. — Kájoni³: 316. — Hajnal: 129.) és Damiani Péter színes áradozása a mennyei

¹ Első kiad: 1606. Az éneket átvette a többi kat. imádságoskönyv is, így Lépes Bálinté: *Imádságos könyvecske* Magyar nyelven Prága. 1615. 107. l. Más, hívebb, de nehezkesebb fordítása már Vásárhelyi Gergely *Catechismusában* is élénk kerül (1599, 1604, 1617); ugyanott találjuk az *Ave maris stella* és *Alma redemptoris Mater* fordítása mellett a három versszöveget: *Imádlak tégedet én Istenemet...* és: *Üdvözlégy Christusnak szent teste*, végül: *Üdvözlégy Christus, Szüz Máriának drága magzatja.*

² *Az Jézus szívét szerető szíveknek ájtatosságára...* Bécs, 1629 (Új kiadása a M. Irodalmi Ritkaságok XVII.)

³ 1700. Felhasználta a Szegedi Lénárt- és a Kájoni-féle *Cancionalét*, de anyagának java része új fordítás. Ima-hymnuszok vannak már az *Officium B. Mariae Virginis* 1643. évi kiadásában is; ezek viszont a cancionalek fordított darabjai közt használtattak fel. Köztük nem egy szép fordítás (pl. *Üdvözlégy Mária, tengernek csillaga*, a 96. és 129. l.). A *Lelki paradicsom* is átvett belőle.

boldogságról. (Hajnal: 119. — Kisdi: 215. — Kájoni³: 633.) Az áhítat ereje széppé teszi szt. Ágoston szeretetvallomásának, (*Domine Jesu, noverim te... Lelki par.*) szt. Ignác (*O Deus ego amo te, nam... Lelki par.* 429.) és Xav. szt. Ferenc (*O Deus ego amo te, nec... Lelki par.* 430.) misztikus érzésarádásának fordítását. A szöveg is csiszolódik az egymást követő kiadásokban; hiszen nem a fordító dicsősége, hanem az érzés mentől erőteljesebb közvetítése a fontos elöttük. A fordító nevét sehol sem jegyzik fel, az eredeti ének szerzője sem iktatja versfőkbe a nevét: ősi érzést tolmácsolnak, és épen az ősiségére büszkék.

A vitatkozó és tanító vers aránylag kevés e gyűjteményekben. A vallási ellentét csak néha szólal meg, ilyen fohász-kodásban: (*Hallgass meg engemet... Szeg.* 194.) «Ne hagyj hamisságtól, hitbéli ujságtól engem környülvétetni: mert sok hazugsága lelkemet akarja foglyos törben ejteni.» A vitatkozás is legfeljebb ennyi: «Istennek ereje az evangéliom, de úgy, amint érti azt a régi szent nyom; Tévelygő ujtás mind csak felfelé von, Bujdostat tétova, de szent hit nyugtathon.»¹

Az ilyesminek Náray enged még legtöbb helyet: rámutat a pusztulásra («Az ti országtokat idegenek birják, Előletek szedik földötöknek zsirját, Mások munkátoknak viszik bérít s díját. Mézzel tejjel folyó földed is már nem oly, Buza helyett üszög terem s árpa, konkoly...»), inti nemzetét, hogy Sz. István, Sz. László idejére emlékeztetve a régi valláshoz vonjon vissza. (*Urunk, Christus, Jézus... Náray,* 36.)

Az ősi hit büszkesége azonban gyakran szóhoz jut. «A boldog Szent István, világbul kimulván, Szűznek hagyá országát, a benne lévőket s következendőket, magyar nemzet világát...» (*Tengernek csillaga... Cant. Hung.* 133. Jancsó ÉK. 90. a.) «Igaz hit éli Bátran metéli Ellenségem tagját: veszti, tompítja, Töri és rontja Sátán fulánkját...» (*Igaz általát... Szeg.* 174. l.) «Szégyen vallott orcát Senki azon nem lát, Ki felett Jézus karja...» (Szegedi L. 175. l.) A török hatalmának gyengülését látva boldogan mondják: (*Nincsen ez világon... Szeg.* 187.) «Ki mert volna vajjon köztünk annak hinni, Hogy mellettünk Isten méltóztatott vinni, Pogányt is elűzni, Földünkről s hátunkról. Már tudnak bizni.» Mivel pedig tudják, hogy: «Nem érdemli senki Jézusnak szent kedvét, Csak kire ruházta az maga érdemét, Gyónás eszközivel ki jobbitá éltét, Jézus érdemihez az jól szabta léptét,» (*Hívek, keresztények... Szeg.* 239. l.) így könnyörögnek: «Felsőges Jézus szent Isten, Tarts meg ez nap mind künn, mind benn, Nevelj szent római hitben, És az igaz szeretetben.» (Szeg. 204. l.) És biztat-

¹ *Hívek, keresztények... Szeg.* 239. l. Keményebb a *Kegyelmes szószólónk... Szeg.* 136. l.

ják egymást: «Boruljunk arccal szép Jézushoz, Ragaszkodjunk szent anyjához, Szorítson minket fiához, El is vigyen Isten szavaihoz.» (*Isten az égben* . . . Szeg. 200. l.)

Ebből a lelkiségből születnek a kor gazdag termésű Mária-dalai. Hittel dalolják: «Midőn Szűz Máriát mezők mosolygással, Követik madarak ékes szép szólással, Mi is járjunk vígan régi szent szokással Szent Szűzet áldván.» (*Nazareth helyéből* . . . Szeg. 461. l.) Megható az esdeklő, hódoló, kedveskedő megszólításoknak végeérhetetlen sora, amellyel eléje járulnak; elmondják tisztaság termőfájának, szemérmesség rózsájának, szelid-ség drága gyöngyvirágának, tisztaság fehér útjának, fehér liliomszál bimbójának, gyenge oltoványocskának, bölcsesség örvényének, élet-termő fának, mennyei hárfának, manna éde-nyének, tenger fáklájának, szüzesség szent kútjának, setét lelkek szép csillagának, menyország magas tornyának, Atya Isten kincstartójának, stb. De nem felejtik el, hogy Mária a magyarok szószólója, fényes fáklája, régi patrónája, magyarságnak asszonya, országunk istápjá. Esdekelve kérik, hiszen «régii magyarságnak ő vala őrzője», «Isten után hazánk erős-sége», legyen országunk boldog hajnala, nyerjen csendességet országunknak, gyűjtse össze nemzetünket, nyerjen frigyét földünknek, tartsa meg nemzetünket, vigyen jóra s oltalmazzon bennünket, űzze el földünk sötétségét, tekintsen szánakozó szemmel reánk. «Tekintsed meg az te országodot, benne való nagy pusztulásokat, egyházaknak szernyő romlásokat, és rajta tött nagy káromlásokat. Véget vethetsz mi ellenséginknek, csak könyörögj az te szent fiadnak, bátorítsa szegény magya-rokot, rettentse meg ő ellenségeket. . . »¹ A szomorúság, bizalom és hódolat a század végén a legszebb magyar Mária-énekben kristályosul ki, a *Boldogasszonyanyánkban*.²

Megkapó a szeretet szava, amelyen e kor énekei Jézushoz fohászkodnak. «Vedd jó neven én szívemet, oh édes Jézusom — így fordul a jászolban nyugvó kisededhez az egyik ének.³ — Immár szívem elolvadt, oh édes Jézusom, Szeretettől mert gyúladott . . . Sebesítsd meg én-lelkemet, Neveld meggyúladt sebemet, Foglald hozzád életemet, Vezérlj mindenben lelkemet.» Drága szent virágnak, szép violácskának, kedves rózsácskának becézik, csodálják szájacskáját, ajakacskáját; azon fohászkodnak: «Jézus karocskája légyen fegyverünk, bölcsőbeli rongyos pólácskája légyen köntösünk.» (*Mennynek, földnek igaz* . . .

¹ *Fényességes tengernek csillaga* . . . Jancsó-kód. 90 a. l. Cant. Hung. 133 l.

² Perényi József a XVIII. század végéről eredőnek gondolta (K. Szele. 1928); a XVII. század végére kell tennünk azon az alapon, hogy már ott találjuk a *Pannonthalmi énekgyűjteményben* (M. Kszle 1895. 300.) és a *Bocskor-dalokkönyvben* (Erd. Múz. 1897), melyek a századforduló ének-készletét őrizték meg.

³ Káji 52. Más vált. Szeg. 64. Szelepcsényi 281.

Szeg. 117. l.) Köszöntik szent kezeit, csókolják minden izeit; (*Jer rengessük* ... Szeg. 97. l.) *Üdvözlégy Jézus szent feje* ... Cant. H. 68. l. és Szeg. 300. l.) ringatják bölcsőjét, csodálják szegénységét, emberségét. (*Egek vigyázatok* ... Szeg. 49. l.) A szinte babusgató kedveskedésnek alig van határa. «Oh Jézus, ha már szállottál istállóba — mondja az egyik (*Oh Jézus, szűzen született* ... Szeg. 61. l.) — szívünket melléd fektesd a kis jászolba ... Ah kérlek, jőj hozzám, édes királyocskám, szívemben légyen ágyad, szép virágocskám.» Átérik a Szűz Anya örömét, aggdóalmát, vele dalolják bájos altató nótáját. «Aludj gyönyörű gyermekem, Isten fia, Aludj, aludj én szerelmem, Világ dija ...» (*Hogy kedves álmat* ... Náray: 157. l.) «Aludjál szép zöld ágom, nyugodjál virágom ...» (*Szűz Mária ez világra* ... Kisdi 262. l.)

A naív bájnak meglepően tarka virágai e dalok; nyelvük a latin volt, de szeretettel és áhitattal formálták a XVII. század énekesei magyarrá. A katolikus egyházi ének nálunk sohasem volt meghittebb, melegebb, mint ebben a században, mintha az újjáéledő vallásosságnak minden bánatkönnye ezekben kristályosodott volna ki. Természetes, hogy az egyházi ének stílusa néha groteszk: hiszen nem volt eddig módjában ehhez a hanghoz formálódnia. Amikor az énekes így kezd fohászához: «Üdvözlégy drága szép Szűz Mária, kiben legel Istennek szent fia ...», vagy amikor azért ünnepli, mert benne «semmi rút bűz, nem is volt megvesztő szenny ...», vagy ott, ahol a jászolt köszönti: «Amennyi szalmaszálacska, szívemben annyi nyilacska, kivel most öklel ez kis istálócška ...», ugyanúgy nem éri a groteszket, mint amikor a barokk természetességében így követi Rimayt: «Nincs oly rész bennem, melyre rüh nem ragadt.»¹

De nemcsak hangban új ez a líra, formában is nem egy kezdeményre kényszeríti az idegenből átvett dallam. Újszerű a lüktetés benne, (pl. *Az öröktől fogván való*) az ütemek erőteljes elkülönülése, friss a strofaszerkezet, (pl. *Áldott gyümölcs* ... *Jaj mit látok* ... *Bágyad sérelmétől* ...) símul a tartalomhoz, annak hangulatához. A csilingelő rímek naiv keresése a kezdetleges vagy erőltetett összecsendülések közt tiszta csendést is bőven ad; a rímelhelyezés sokszor változatos és újszerű: nagy felszabadulás a XVI. század templomi énekének sablonjából.

A kor vallásos énekmondói közül a legkedveltebb Nyéki Vörös Mátyás volt.² A gyűjteményeiben megjelent énekek egy része átjutott a cantionalékba,³ és ha nem is lehet kétségtelenné

¹ *Cristus igaz napfény* ... Vagy az ilyen fordulat: «Csak kötve higgyjük, mint rossz kománkat».

² Róla: Kömives Nándor Kolos értekezése. Csorna. 1918. Az 1738. évi kolozsvári kiadást idézem.

³ *Szörnnyü halál, imé hol áll* ... Kisdi 235. l.; *Jaj miképen dobog*: Szelepcs. 350.; *Igazságszerető*: uo. 197.; *Mondj naponként*; Kisdi 131.

tenni, hogy a bűnbánati zsolttárok fordítása tőle származik,¹ feltétlenül a kor jobb verselői közé kell számítanunk. Kötetének java részében «a négy utolsó dolgokról» elmélkedik. A hangsúlyt a jól-értesültségre veti: «Nem szoktam — úgymond — kovácstól pénzen szentet venni, Sem délben lámpásnál léppel madarászni; A dolog a mint lőtt, úgy szoktam beszélni, Soha macskát zsákban nem tudtam árulni.» Ezzel a bizonyossággal tárja fel a halál, ítélet, pokol és mennyország mivoltát, gazdag bibliai és klasszikus tudást csillogtatva stílusában és példáiban. A földi származás előkelőségével szemben a lélek erkölcsi értékét hirdeti; viszont az élet bűneiért a felelősséget a lélekre veti, hiszen a test «ő magában föld és száraz hamu», az Úr a lélek engedelmes szolgálójává tette; már pedig: «Az jó gazda dolga, hogy földét megirtsa, Gazzát megégesse, tövisből tisztítsa, Sovánóságát látván, ganéjjal ujítsa, Róla az ő gondját soha ne fordítsa.» A test és lélek innen eredő vitája már a négy végső dolog meggondolása kapcsán kirobban, majd önálló dialogussá formálódik «egy kárhozatra szállott gazdag test és lélek» között, a középkori kedvelt látomások modorában, csak sokkalta hosszadalmasabban. Nyéki Vörös Mátyásnak nincs költői képzelete; a mennyei boldogság bemutatása például, vagy a pokol elképzeltetése erőtlen; maga a Pokol kapufelirata is csak ennyi: «Itt semmi vigasság nincsen: hanem rabság, és örökkévalóság.» Nincs keménység abban a számonkerésben sem, amellyel a lélek a test egykori bűnös életét tekinti át; de néhol hasonlatának van józan természetessége, máskor stilusa árjának van megkapó ereje.² A kétségbeesés haragja és megrettenése hívebb kifejezést talál gondolatritmusában,³ a gondolatpárok ellentétei élesen csendülnek ki ütemes soraiból,⁴ csak a vers terjedelmének szabályozása nincs a hatalmában. Ámde — a versek ütemes lüktetésén kívül — épen a nyelv árhódította meg a XVII. század közönségét; és ebben a kettőben a kortársak közül nem is mérkőzhetik poétánkkal más, csak Gyöngyösi István.

¹ Először Pázmány imádságos könyvében 1606.; Mihálykó János prot. im. kv.-ben (1610[?], 1630); Kisdi (1651), Szelepcsényi (1675), Kájoni (1676) EK-ben, és külön is: Szent Dávidnak Hét Poenitentia-tartó Soltári. Lőtsén, 1689.

² Ha én minden vérem egy csöppig kimerném,
Szívemet lámpásul te-elődbe tenném,
És abban olajul örökké égetném,
Szerelmed jutalmát meg nem fizethetném. 60. l.

³ Átkozott az óra, melyben fogantattunk,
Átkozott az anya, kitől hordoztattunk,
Átkozott az emlő, mellyel tápláltattunk,
Átkozott a világ, melytől megcsalattunk. 45. l.

⁴ Örök kárhozatot s örök boldogságot,
Örök bosszúságot s örök vigasságot,
Örök gyalázatot s örök uraságot . . . 8. l.

Beniczky Péter *Magyar rithmusainak* (1670) egy része imádság: reggeli és esti, könyörgéshez készülődő, vigasztalást és kegyelmet kérő, penitenciázó, hálátadó, oltalomkérő vagy Istent dicsőítő. A gondolatok, amelyeken verseit felépíti, az imádságoskönyveknek e korban sablonos gondolatai,¹ csak a Balassa-vers sűrű rímelései és az annak szolgálatában álló képhalmozás teszi önállóvá. Néha a maga életkörülményének beszövéssel ad neki eredeti szint, de sohasem követ végig egy-egy prózai ima-gondolatmenetet, hanem — a kor szokása szerint — gondolatot és képet onnan vesz, ahonnan a legalkalmasabb kínálkozik. Mivel a vers könnyen árad, nyelve pedig a synonymára mindig kész, az áhitat lendülete megkapja az olvasót. De épen ebben a bőségben van a veszedelme is; amikor ilyent ír: «A Moyses vesszeje, Szentek térdkötője Mennyi embert megtartott» — vagy amikor önmagát szívhajónak mondja, stílusának gyakori vétségét, a bombaszthoz közeledő túlzást mutatja. A természetesség hiányzik természetbemutatóból is, szerencséről, szabadságról való elmélkedéséből is: a vers játéka több, mint az érzés.

A kor legnemesebb költőiegyéniségei közé tartozik Koháry István.² Bár vannak igazi vallásos énekei is, nemcsak ezek, de egész verstermése itt, a kor katolikus lírájában helyezhető el a legméltóbban. A fogság szenvedései elmélkedésre készítetik, a magány unalma pedig verscsinálásra hajtja. Böven van ideje és oka, hogy az emberi szenvedés erkölcsi értékét meggondolja; alázatos szívvel ismeri el, hogy ő is megérdemelte a büntetést, de törhetetlen hittel reméli Isten irgalmát, kegyelmét. A kétségbeesés nem férhet közelébe; abból a tudatból merít vigaszt és bátorságot, hogy — amint maga írja: «Szenvedek hitemért, tudom Istenemért, lelki békességgel, Az én királyomért s kegyelmes Uramért, tűrő csendességgel.» Ha erősebb a szenvedés kísértése, a szerencse örök forgandóságával vigasztalja magát; ha kínozza a mostoha sorsáról való gondolkodás, az egykor megélt örömeket, lakomát, vadászatot éli át újra emlékezete. Tudja, hogy «Szenvedés és inség forog körülöttünk, Inség és szenvedés előttünk s mellettünk, Inség és szenvedés uralkodik köztünk.» Nemes megadással sóhajt Jézushoz, (*Irgalmas, kegyelmes, jó tévő Istenem...*) azzal a hittel és azzal a megadással, amely Zrinyi imáját is oly meleggé teszi a *Szigeti veszedelemben*: minden reménysége Megváltójában van; kérése is csak ennyi: «Háború elmémnek te légy csendessége, Gyarló mivoltának kívánt erőssége, Keserült szívemnek kegyes édessége, Mindenkor s mindenben ő gyönyörűsége.» (*Oh édes Jézusom, halljad...*) Az év egyházi

¹ Ha nem is Pázmány imáinak versbeszédesei, mint Kovács Dezső vélte.

² Jó életrajza Kis Lőrincé (1914).

ünnepkörét ájtatos versek fohászaival ünnepli; segítséget csak az égiektől remél. A maga szenvedései mellett fáj szívének az a sok gyász is, ami családját sujtja (*Nulla calamitas sola*) és felsír ajkán ismételve a haza keserve is. (*Magyarországnak elveszett szabadságán...*) Látja, hogy a nemzet, amíg «őrállói egyesek valának,» amíg «egyező fegyverrel» és «megegyezett szívvel» szállt hadba, hatalmas és dicső volt; fölvilan emlékezetében a végbeli élet virtusa, amely «tréfából, játékból s olykor mulatságból nagyot végeben vitt», de fájó panasszal állapítja meg, hogy «török adajának, terhét igájának miolta felvette, régi titulussát s ahoz való jussát immár elvesztette.» «Gyanútlansága, dagály negédsége hozta ezt a magyarnak»: a töröknek szolgája lett, azzal együtt irtja a magyart. Azért hirdeti: «értékünknek káros, lelkünknek is áros törökkel tartani.» De játszik bilincseinek pengetése közben a jelen és mult, az álom és a való képeivel; nincs művészi igénye, legfeljebb ennyi: «Fűzfavensem lenne ritmushoz hasonló.» Békés szív, fájó élmények, istenes reflexiók bontakoznak ki egyhangú soraiból, de egyszerűsége, őszintesége meghatja az olvasót. Műveltsége Gyöngyösiével rokon, de lelkülete sokkal vallásosabb; a verselésben néha megállaná a versenyt vele, de a kompozícióhoz, a nagyobb allegorikus képsorozat összefűzéséhez sokkal kevesebb az ügyessége, mint két álomsorozata mutatja. Lelkületével a kor nemes katolikus főúrat, verselgetésével a nemesi társadalom stílkészségét, allegóriáival a kor barokk gyönyörködését szemlélteti.

Stilusának néhány barokk furcsaságával vonja magára figyelmünket Kopcsányi Márton.¹ Amikor Krisztus szenvedéseiről készül elmélkedni és áhítatra biztatja zarándok lelkét, Jézusról ezt mondja: «Emlőim közt fog mulatni, Én lelkemmel nyájaskodni, Mint jegyesével lakni»; az értünk szenvedni kész Úrról írja: «Krisztust is fejér ruhába Megrészegítötte vala A szeretetnek bora»; a limbusba való leszállás kapcsán: «Pokolnak is réz kapuja, Elrontatott a vas rúdja, Fiaid volt harapása». Kopcsányi nem poéta, stilusának nincs költői lendülete, az egyszerű versformával is küzd; de poétának érezhette magát, mert a szövegébe iktatott régibb fordításokat is átdolgozza, igaz, hogy nem sok sikerrel.² Versei is elmélkedések: Krisztus szenvedésének egy-egy mozzanatát vetítik eléink vagy a Mária-ünnepek hangulatát próbálják felkelteni; a megindultságot inkább sorai, mint versei éreztetik.

¹ Róla: Kopcsányi Jánosné értekezése, Bpt. 1934. — Itt számbavett munkái: *A Bodog Szűz Mária élete*. 1631. — *A keresztyéni tökéletes életre intő elmélkedések*. 1634.

² *Stabat Mater* Hajnal-féle szövegét érdemes ebből a szempontból a *Bodog Szűz Mária élete*. 239. l.-ján lévő szöveggel összevetni.

Nem eredeti verselő Illyés István, bár zsoldárkönyve (*Slotári énekek, Halottas énekek*) sűrűn látott napvilágot. Látván, «mely álnokul, juhok öltözetiben, a Soltárok színes titulusi alatt, a szentírásnak és sz. atyáknak igaz értelme ellen összegúsgolt versekkel csábítják a szegény együgyű községet a ragadozó farkasok», katolikus szempontból átdolgozta a Gönczi-féle protestáns énekeskönyv zsoldári dicséreteit és a hozzájuk fűzött halottas énekeket. Újság nincs a gyűjteményében, a toldalék is a XVII. század ismert termése, de ügyel arra, hogy az eredeti dallamot híven megtartsa. Eredetibb az erdélyi püspök: Illyés András (*Jóra intő énekecskék, 1702.*), de a XVII. század fejlettebb verstechnikáját nem is próbálja; egyhangú rímei minden költőiség nélkül próbálják új tartalommal megtölteni az előző század dallamait. Fohásza, figyelmeztetései, életéről beszámoló versei prózai vallomások; nincs bennük semmi költészet.

A két Illyésnél sokkalta értékesebb, a Rimay-stilust lendülettel követi Derkay György (*Az örök életnek útja, 1678.*); penitenciátartó zsoldárának áradó képbősége, lüktető ritmusa, őszinte bűnbánata figyelmet érdemel. Az egyéni sors őszinte hangulata kap meg Mikes György fohászában. (*Gondolkodásimat és sok ...* Kuun-k. 46. s. k. l.) Valószínűnek látszik, hogy azok közül az énekek közül, amelyeket Kájoni gyűjteményében nem tudunk forrásra visszavezetni, néhány magának Kájoninak a műve.¹ Ilyen az Áldott gyümölcse szép Szűznek, Az egeknek szép csillaga, Erkölcöknek dísze, Földön lévő nemzetek, stb. Ezekhez véve kéziratosságot énekeskönyvének fordításait, elismeréssel kell adoznunk Kájoni ritmusérzékének, amellyel a zenei dallamhoz alkalmazkodott; eredeti énekeiben is a kor izléséhez híven adott hangot áhítatának, magyar szívének, ha az egyházi ének átlagának nem is emelkedett fölébe. Az is kétségtelen, hogy a Szegedi Lénárt-féle gyűjtemény (*Cantus Catholici, 1674.*) összeállítói tudatos művészi ambícióval dolgoztak: nemcsak a régi, átvett énekek jelzik ezt, de az új fordítások is, amelyeknek közös szerzőjére vall már a kicsinyítő-képző divatja is; sajnos, a munkatársak nevét nem ismerjük. Náray György (*Lyra coelestis, 1695.*) maga is megmondja, hogy énekeinek javarészét maga írta, s az egész gyűjtemény zenei alkalmazása az övé. Sajnos, stílusa ritkán emelkedik a próza fölé, de ritmus rendesen rávall a zeneértő szerzőre.

IV.

Ha a XVII. század magyarságának erkölcsi képét Rimay János oktató versei alapján rajzolnók meg, megdöbbenően sötét képet kapnánk. «Ez mostani saeculumban meghanyatlott álla-

¹ Forrásairól Jénáki Ferenc értekezése, Kolozsvár, 1914.

patjának, bűnnel való bővelkedésének terjedése s fertelmes parázna életnek bujálkodásának cselekedendő gonosz s vezérlő volta annyira elhatalmazott, az emberek között édesgető csipkedésével behatott szívnek belső gyökerecskéjében, hogy semmiképen onnét ki nem üzettethetik és verettetik gonosz fulánk-jának mérge» — írja egyik fejtegetésében.¹ Gyirwa Wencel² is olyan beszámolóat ad a földre lelátogató Szent Péter ajkára, hogy az Ur a világ eltörlését, egy második vízözönt sem tart súlyos büntetésnek. Szalárdi «a tobzódó, rusnya, részegeskedő élet»-ben látja nagy romlásunkat.³ A nemesszívű Medgyesi Pál keserűen panaszolja: «Az atyjokat megcsúfolóknak és az anyjok tanítását megútálóknak s minden becstelenséggel illetőknek, azokat megszidalmazóknak, átkozóknak szemek kivájására minden völgyeknek hollói is, és testek megételére a sok saskeselyű fiak alig lennének elegek. Hát ha a sok ezerféle egyik a másikat érő gyilkosságit, sok rút lopásit, gyűlölségit, irigységit vizsgálod ez nemzetnek! Továbbá az rút tisztátalan életit, pajkoskodásokat, rusnya fajre-fajra szókat és az ezer formán való fajtalan magaviselést; a töméntelen sokféle mesterségek és színek alatt való húzást-vonást, nyúzást, fosztást, nyilvánvaló kegyetlen tolvajkodást, s mindezeknek akarát szerint való büntetlenségeket, szabados voltokat, ha — mondom — ezekre s több előszámlálhatatlan eláradott gonoszságra veted ez nemzetben szemedet, ugyan megfojtóddol lelkedben s azt kell mondanod, hogy ha valaha, most ez elaljasodott magyarság ellen vagyon helye az Isten keserves panaszának.»⁴

A nemzet erkölcsi romlása feletti jajszó szinte minden egyebet túlharsog e korszak irodalmában. A baj ellen küzdenek, amikor a bibliai példákkal fenyegetnek, amikor az Isten hatalmára figyelmeztetnek, a halál igazságtevésére intenek,⁵ s ezzel is a vallásos életre nevelnek. A küzdelemben résztvesz a lírai termés is, hisz minden nemesebb lélek érzi a köteleiséget: «Vádlással s vallással való vétkeink undoksága érzékenységgel Isten előtt bűnünk megbocsánatja felől való törekedésünkhöz mindenkor kezdenünk», — «hogy félelemmel s rettegéssel munkálkodjunk üdvösségünknek dolgába.» (Rimay, i. m. 310., 311. l.) A hittételeket tanító versekből is az erkölcsi tanítás hangzik ki: «Tartoztasd meg már az te kezedet az sok vérontástul, az te nyelvedet zabolázd meg már szitoktul, átok-

¹ *A paráznaságról.* Id. kiad. 326. l.

² *Christus urunknak Szent Péterrel való beszélgetése.* 1649.

³ *Siralmas krónikája.* (B. Kemény Zsigmond kiad. 1853.) 386. l.

⁴ *Negyedik jajs.* 1657. 62. l. Id. Császár K.: *Medgyesi Pál.* 1911. 92. V. ö. Szalárdi i. kiad. 645. s k. l.

⁵ V. ö. tanulmányomat (*A magyar reformáció és antireformáció temetési énekei*) IK. 1916.

tul, sok gonoszságot, kit cselekedtélt, szünjél meg azoktól.»¹ Viszont a bűn útjáról is csak egy kivezető utat látnak: a vallásos életet; ha eddig a bűnt úgy itta a bűnös, mint a vizet, s úgy szívta, mint a spongya és hévér: Krisztus vére bűnbánó lelkéről lemoshat minden szennyet. Így hirdeti ezt a penitenciázó zsoldárok gazdag sora, erre tanít Kőrösi Radó István különös echós catechesisében.²

Az oktató vers azonban bizonyos mértékig függetlenül a vallásos poézistól; erkölcsi alapja megmarad, de érdeklődésének köre tágabb. A legtöbb panasz itt is a paráznság ellen hangzik. A szabad élet annyira elhatalmasodott, hogy «hamarabb tíz Putifárnékot találánk, hogysen egy Józsefet». Van hű megnyilatkozása annak a kínos vergődésnek is, ami Putifárné ifjú rabját kínozza;³ a bűnnek szarvai, mint fának ágai csüggnek a lelkére; rútságtól melegszik, bűnöktől hűtözik forró vére; kedve mulandóra, szemei játéokra vannak függesztve; szíve gyenge lágy ruhára, fertelmes ágyakra vonza. Rimay kemény ítélettel egy parázna asszony képét is megrajzolja (*Bedő Panna komáromi asszony éneke*. Id. k. 129. l.). aki nagy jószágú, mégis bordélyházzá tette komáromi serházát. Egy névtelen⁴ a «keményített ingű, kevély asszonyembert» leckézteti, aki a magamutogatás kedvéért elhanyagolja a munkát, a cifrázkodásra költi vagyonát. Seregével írják a verseket, melyekben az asszonyok tökéletlenségét hirdetik,⁵ vagy az asszonynépek életrendjét szabják ki.⁶ A jó asszonynak a jó erkölcs a szépsége; «mindenkor a házban cseléd között ül, rokkáján ülven kézben orsója perdül.» Takargatja urának keresményét, tisztán tartja a házát és önmagát, szeretettel szolgálja urát, gyermekeit isteni félelemben neveli, oktatja és tanítja, fiait oskolába, leányait a varróházba járattja. Bibliái példák mutatják, hogy a jó asszony rendesen értékesebb az uránál, szépségben úgyis messze felülhaladja a férfit. Értelem is bőven van bennük, hiszen próféták és bölcselők kerültek ki a sorukból. De az asszonyt nem a pénze ajánlja, hanem az erkölce; a jószágos asszony még pálcával is kengeti az ura hátát, semmibe veszi kedvét, kívánságát, szolgáljává teszi a férjét.⁷ A keser-

¹ Detsi István: *Szent seregeknek...* (Decsy-k. 61a. l.)

² Lásd Erd. Múz. 1914. 21. s k. l.

³ *Oh szép drága zálog...* Balassa-Rimay I. É. (Dézsi kiad. II. 283. s k. l.)

⁴ Közli Erdélyi Pál: *Kurucz költészet* 1903. 90. l.

⁵ Pl. Rimay: *Az gonosz asszonyállatról*. (Id. kiad. 211. l.) — *Vásárhelyi Dk.* CXXX. *Édes komám hallgasd meg*. Thaly, VE. II. 51., 72.

⁶ *Intő és oktató ének*. Thaly, VE. II. 19. l. *Vásárh. Dk.* CXXXII. — Kolosi Tőök István: *Az asszonyi nemnek nemességéről...* 1630. Rimay: *Az jó asszonyállatról*. (I. kiad. 214. l.) *A jó gazdaasszonyoknak dicséreti*. Baros kiad. IK. 1909. 187. l.)

⁷ Rimay: *Feleséget ne végy...* (Id. kiad. 216.) A másik végét: *Vásárh. Dk.* XLIX. d.

ves házasságok sora int arra, hogy a legény jól válogassa meg a menyasszonyát.¹ Az udvari — nem szokott munkához, a városi — cifra és gögös, a falusi — tudatlan, az özvegy — megbízhatatlan; a szegényt — nehéz eltartani, a gazdag — súlyos kereszt, a rút — émelegést indít, a szépet — strázsálni kell: ezért nehéz dolog a házasság.² Az ember «nem tudhatja: nyer vagy vesz-t-é? Ha haszonra fordulhat-é? Jót talál-é? Rosszat vesz-é? Kedve szerént ha utá fordul-é?»³

Gyakori az a figyelmeztetés, hogy a gazdaság nem boldogít. A dúsgazdag Croesus végre más konyhájára szorult, Dáriust sem mentette meg kincse a haláltól; (Rimay, id. kiad. 227. 15. é.) a farizeus hiába vendégelte meg Krisztust, a publicanus imája lelt meghallgatást;⁴ a gazdag a pokolba jutott, a szegény Lázár pedig Ábrahám kebelébe.⁵ A pokolból kihangzik a gazdag siralma,⁶ amint átkozza gazdagságát, vígságait, mulatságait, kincsel bőrös tárházait. Övnek tehát: «Ne legyen vágyásod nagy uzsorára»; «az kit Isten adott, ahoz légy őrzéssel, alamizsnálkodó szegényhez bő kézzel.» A mostani tisztartók csak a pénzgyűjtésen törnek a fejüket; nem gondolnak arra, hogy «tisztbül leesvén hevernek tömlőben.» (Rimay, id. m. 219:8, 225:13, 227:15. é.) Sajnos, a világban «pénz tiszteltet, éltet, magasztal s dicsértet», s nem gondoljuk meg, hogy csak a jócselekedet és a csendes lelkiismeret marad meg, a világ és a «pénzi gyűjtemény» elszakad tőlünk. (U. o. 89. l.) Boldoggá nem a pénz és kincs tesz, hanem a «középség» józan megbecsülése. (U. o. 94. l.) Állandó figyelmeztetőnek ott van a kiszámíthatatlan halál, aki «négy singnyi hajlékba» ragadja «szép friss palotájából» a gondtalan gazdagot. (*Bizontalan voltát*... Lipcsei k. 11 b l.) A halál meg gondolása minden öröm és kivánság refrénjéül ezt diktálja: «Tudom, rövid nap meghalok».⁷ Okosabb tehát kijózanodni, a «hivságos szűben rakodott bolondság»-ból, megérteni, hogy itt a földön minden csak hivság.⁸

A megrótt hibák között egy névtelen (*Görcsös bot*. IK. 1893. 451. l.) a táncot ostromozza, mert «léleknek békója, álnok-

¹ *Egy vén vitéz... Vásárh Dk.* XV. d. Thaly, VÉ. II. 31. l.

² *Mint egy úton járó...* Thaly, VÉ. II. 164. l. Illyés-kézirat: 481. l. (Vas. Ujs. 1864—65).

³ *Az házasságrul.* Thaly VÉ. II. 206. l. IK. 1918. 390. l. — Kolosi Török: *Az egyes életnek...* (Erd. Múz. 1902. Ujv. Szabó: 116. l.) Szokták házasságokat: *Kom. Ék.* 1. Illyés-kézirat 314. l.

⁴ Rákosi András: *Szép história.* (Ujv. Szabó: *M. verses okt. költ.* 75. l.)

⁵ A Comico-*Trag.* e részletét közli a Szelepcsényi Ék. 1675. Kájoni Ék. 1676. Illyés Ist. H. É. 1693.

⁶ *Ének a gazdágrul.* Lipcsei k. 19 a l. Szencsey Dk. 193. l.

⁷ Abafi: *Figyelő*, 1878, III. 62—4. l.

⁸ Kolosi Török István: *Az világi embereknek bolondságán...* 1635.

ság taplója, Luciper ajándéka»; keresztényhez már azért sem méltó, mert Szent János halálának ez volt az ára. Madách Gáspár (*Krónika*. IK. 1901.) a hazugságot hangsúlyozza; szerinte nincs rútabb dolog a hazugságnál, és nincs bántóbb annál az urak asztal feletti beszélgetésében. A gonosz nyelv romlásba viszi a jóbarátot, megfosztja tisztességétől a becsületes embert, de magát a rágalmozót is megbünteti, mert elriaszt tőle minden barátot. (Rimay, i. m. 229. l.) Pedig a barátság nagy kincs; nemcsak azt érdemli meg, hogy az ember a nyelven uralkodjék a kedvéért, (u. o. 226. l.) hanem hogy áldozatot is tegyen; Sándor és Ludovicus, Titus és Gisippus példája mutat ebben utat.¹

Az általános oktatások mellett egyes foglalkozások is kapnak dicséretet vagy intést e kor oktató költészetében. Az udvari tisztek hibáira Rimay mutat, (i. m. 81. l.) a papok kötelességét Pathai István papavató verse és Kolosi Török Istvánnak Szent János evangelistáról szóló históriás éneke szabja elő;² a bírakat egy névtelen tanítja igazságosságra, jámbor életre, megvesztegetlenségre, istenfélelemre.³ Az áros népek dicséretét, a malom és ácsmesterség becsét, a vadászás hasznát Szentmártoni Bodó János foglalta versekbe; a fejedelmi kancellária embereit és a bölcs prókátorokat Felvinczi György magasztalja.⁴ Ugyancsak az ő tollából maradt reánk a schola salernitanának szabálygyűjteménye a jó egészségről. Versbe foglalt erkölcsi szabályokkal a prózai kötetek idézetei közt is bőven találkozunk;⁵ de két verses etika is maradt reánk e korból: Fráter Istváné 1684-ből (IK. 1917:201. s k. l.) és Tótfalusi Kis Miklósé 1697-ből. (IK. 1903:199. s k. l.) Beniczky Péter pedig a biblia és a közmondások tanulságait foglalja Balassa-strófákba. A tanítások között előkerül olyan is, amely a só,⁶ a nád, (*Nádsip*. 1675.) a fenyőfa⁷ hasznát magyarázza el, olyanféle tréfás magasztalásokkal, mint a nád dicsőítője, aki, ha fel akarnák akasztani, «nádra választaná akadni, nem fára.»

¹ *Oh mely szép dolog volt...* Radvánszky-kód. II. (Baros Gy.: *Radványi verseskönyvek*. 1905. 126. l.)

² Erd. Múz. 1901. 118. és 177. l.; 1902. 131. s k. l.

³ Lugossy-k. 80 b.: *Bírák nektek szölok*. (IK. 1914: 80. l.)

⁴ *Római császár... erdélyi protonotariáinak... illendő dicséreti*. 1699. (Itt írja: «En minap nem régen, e saeculum végén a böles prókátorokat dicsirtem...»)

⁵ Pl. Madarász Márton: *A jó vagy kegyes élet-és boldog halál módjáról*. 1643. 186. 187. l.; Landovics István: *Novus succursus*. 1689-ben Juvenalis VIII. szatirájának részletei. Szenczi Molnár A.: *Imádságos könyvecske*. 1620. *Boldog életnek regulája*. Foktövi J. *Az embör élete*.

⁶ Szentmártoni Bodó J.: *Az sónak dicséreti*. 1645 V. ö. Erd. Múz. 1900. 336. l. és Ujv. Szabó id. m. 107. l.

⁷ Oroszhegyi Mihály: *Az fenyőfának hasznos voltáról*. 1656.

Mindezek az oktató versek inkább művelődéstörténeti becsek. Jellemzően mutatja ezt Felvinczinek a kancellária betűvetésének típusairól adott összeállítás, a mesterségekről szóló versek és a kor erkölcsi képét rajzolók. A költészet rendesen nem több bennük, csak a verssorok és rímek többkevesebb ügyességgel írt sora; a kompozíció elnyúlik, zavaros, a nyelv nehézkes, akadozó. Ugyancsak Felvinczi a *Schola Salernitana* fordításában «a ritmusoknak meghatározott rendivel» mentegeti stilushibáit, «melyek vagy nem az helyes Magyar-sági kinevezés szerint valók, vagy a megmagyarozatban híjánosok.» Ritka verselőnek folyik a rím és a hasonlat olyan könnyen a tollából, mint Beniczky Péternek; Rimay például egy-egy kétsoros Cato-verset alig tud formába szorítani.

De a kompozíciók között van néhány érdekes. Ilyenek a párbeszédesek, melyekbe a kérdés és felelet némi elevenséget visz; a legmerészebb e fajtából az echós catechesis, Körösi Radó Istvánnak a verse. Kiemelkedik az átlagból allegorikus verse is (*Aranyláncz*, 1639.), amely a virtust és udvarnépét, a hitet, reménységet, szeretetet, igazságot, okosságot, békességös türeést, erős elmét, mértékletösséget és józanságot egy aranylánc szemeiként mutatja be. Körösi Radó a könnyeden verse-lők sorából való, négyes rímei bőségesen folynak, képei könnyeden ömlenek; szeme is jól látja meg az allegóriát. (*Az Jákob lajtorjája példázta Christus urunkat.*) Merészebb koncepció Petki János verse is: *Az Virtusnak és Vobuptasnak egymással való vetekedések.* (1610). Álmában látja a két ellenfelet, hallgatja hívásukat, hogy végre is a Virtus mellett döntsön. Silius Italicus volt a forrása,¹ de szabadon fordít, beállítás, az erdélyi viszonyokból szövődő hangulati kerete az övé. Az álom-kompozíciók közül Koháry Istváné emelkedik ki: úgy látszik, ugyanezt az elgondolást írta meg kétszer is (*Keseredett rabnak... látott álma.* — *Üdő mulatás közben szerzett versek*); másodsor sikere-sebben. Álmában őrzőangyala lép melléje, attól nyer oktatást; azután séta közben allegorikus jelentésű kalandjai vannak; ezek azonban nem mindig elég világossak, a klasszikus példák is nagyon uralkodnak rajtuk, de a tanulságot azért éreztetik: a világi multságok hiúságát, a szerelem veszedelmét, a barátság értékét, a gazdagság lelki örvényét, s mindezek koronájául poétavágyát: «Lehessen éltemben csendes nyugovásom, állandó örömmel kedvemre lakásom, hogy így az Istennek... szolgálhassak vigan...» Klasszikus képbősége és allegorikus kompozíciója a század tipikus hajtásává teszi.

A másik művészi kompozíció-ötlet a képmagyarázat. Találunk ilyent Radvánszky János versei között is (*Orpheusnak lantja... IK. 1904.*), de legklasszikusabb példáját Radvánszky

¹ Ujv. Szabó: i. m. 91.

mestere; Rimay János adta (i. h. 98. l.): «Akadtam — úgy-
mond — egy picturára, kiben az virtusok egy asztalnál körül
ülve vagynak delinealtatva.» Hosszadalmas versében tehát
leírja, amit a képen lát, az erényeknek allegóriáit, s ezzel
magukat az erényeket magyarazza meg. A forma megtetszett
neki és *Encomia virtutum* címen rövidre fogva, újra megírja,
de az erényeket a bűnök sorával egészíti ki; a vitia-kép meg-
jelenítése azonban nincs előtte és így nem is mindig sikerül.
Allegorikus képmagyarázat *Az keresztyény religio ábrázatja*,
ahol a kép értelmezését magának a religiónak ajkára adja.
A nyugaton divatozó barokk oktatóköltészetnek ez az álom-
és képmagyarázat az újszerű magyar másolata.

V.

A XVII. század politikai küzdelmeinek, a két ellenség
között való hányódásnak, a lélek és test szenvedéseinek is
gazdag visszhangja e kor lírája. A panaszos versek hangja a
penitenciázó zoltári dicséretekre emlékeztet, a bűntudat, az
Istenbe vetett bizalom és a bibliai példákön való okulás adja
meg vallásos színüket. De szorososan a vallási lírához kapcsolja
e termést az is, hogy a küzdelmek uralkodó motivuma a
protestáns egyházak önvédelme. A líra vallomása igazat ad
Szekfű Gyula megállapításának: Bocskay korszaka egy új
elhatározást hozott, «mely magyar és török között békesség
állapotát akarta ezután látni.»¹ A végbeli élet varázsa egyre
jobban eltűnik; harci kedvüknek alig is van más megnyilat-
kozása, mint a veszprémi hajdúk levele a palotai rabló törökök-
höz, ez a gúnyolódó, zsörtölődő irás.² Tinódi figyelmeztetése a
török álnok hitére és ennek kapcsán a harçera buzdítás vajmi
ritka. (*Fegyvert s bátor szívet... Thaly VÉ. I. 182. l.*) Kevesen
gondolnak arra, hogy a török sohasem lehet a magyarnak
igazi jóakarója, hogy természetét sohasem változtatja meg,
«miképen szerezsen hogy az fürödőben szappannal nem fehérül».
(*Mostoha anyátul... Kuun K. 21. s k. l.*) Azt a csorbát, amit a
török egyre terjedő hódításai a magyar kardon ütnek, vajmi
kevesen veszik észre.³ A veszély tudata csak akkor rémlik fel
a gondolkodó nemesség előtt, amikor Zrinyinek halálát sirat-
ják.⁴ A halotti oratióban méltán mondotta róla a karmelita
szónok: «Das sammentliche Volk liebte, lobte und verehrte ihn
mit allerley Lobsprüch, Ehrenreimen und Ruhmschriften»;
diadalairól három, haláláról hat magyar éneket tart számon
az irodalomtörténet; köztük az egyik (*Római bölcseknek...*

¹ Hóman—Szekfű: *Magyar történet*. V. 148. l.

² Szencsey DK-ből. Thaly VÉ. I. 149. l.

³ *Zöldítsed Ur Isten... Thaly VÉ. I. 31. és 154. l.*, Szencsey DK.
242. l. V. ö. Horváth János dolgozatát, It. 1914.

⁴ A róla szóló énekekről: IK. 1927: 108. l.

Thaly VÉ. I. 196. l.) bizonyára azért emlegeti fel Vergiliust és Homeroszt, azért szólaltatja meg a gyászban lantos Apollót, mert nemcsak hadvezérnek, de költőnek is tudta, hisz a török apród énekéből idézi reá, hogy a szerencse «nincs megkötve senkinek lábához.» De még e sirató versekből is felsír a német veszély aggodalma (Petkó Sigmond éneke) és a protestáns egyháznak Rómától való félelme. (*Szabadságunk rontó... IK. 1927: 109. l.*) A század uralkodó felfogását így szövegezi meg egy névtelen énekes: ¹ «Török miatt immár bántásod nem volna, Magad nemzetséged pusztulásod oka.»

A «szolgai ruhában, katona formában» felvonuló bihari hajdúk nevében Debreczeni S. János (*Militaris congratulatio... 1605.*) köszönti a század elején Bocskait, aki «az ecclesiáért, igaz tudománért» szállt hadba, hogy most a magunk jogát védelmezze, mint ahogy eddig a német határát oltalmaztuk. A protestáns énekesekben ² is felvetődik ugyan a szomorúság azon, hogy magyar a magyart öli, hogy a visszavonásban a község szenved, hogy jobb lenne, ha Básta és Bocskai kezét fognának a török ellen, de a lelki szabadság szeretete és a pápások gyűlölete erősebb minden meggondolásnál. Ezért siratják olyan fájdalommal az elhunyt fejedelmet, «magyarok paizsát, igazság oszlopát, jóknak oltalmazóját, gonoszok rontóját», ³ ezért szólaltatják meg a kínjai közt vonagló haldoklót, ⁴ átkozzák a királyságát megkívánó, gyilkos Kátai Mihályt. ⁵ Szentül hiszik, hogy a gyilkosságban része van Pál pápának és Rudolphus császárnak; hiszen a római pápa jól tudhatja, hogy nincs veszedelmesebb ellenfele, mint a magyar, ezek az «oroszlánok, Tigris vizénél fölnőtt farkasok, Kaukázus hegyből kiszálló kanok.» (*Jó magyar nemzet nézd... Lipcsei-k. 7. b l.*) Gyűlölettel vallják: «Pápa akarata: egy magyart másikra támasszon egymásra, őket elfogyassa.» ⁶

Annál meglepőbb, hogy 1618-ban egy verselő, Vásárhelyi Rotarides István, a katolikusok nevében köszönti Bethlen Gábor fejedelemségét. (*Epitaphion katastrofikon. 1618.*) Az ő verse is Erdély romlását siratja, mint 1602-ben a bujdosásra kényszerült Lőrinc deák, (*Lefügesztettem fejemet... Lipcsei-k. 31. b l.*) de átka Báthori Gábor gyilkosait sujtja; s mivel úgy érzi, hogy a sok csapás az eretnekség miatt szakadt Erdélyre, a Sibyllák jóslatából pedig ezt hallja ki: «Gábriel az nagy

¹ *Kerek kék ég alatt... Decsi k. 39. é. (Száz. 1871: 324. l.)*

² *Oh, keserves szívvel... Decsi k. 40. (Száz. 1871: 315. l.)*

³ *Mély álomba merült... Mihály deák kódexe. EPhK. 1888. 61. l.*

⁴ *Bátorság lelkömben... Decsi k. 26. é. (Száz. 1871. 319. l.)*

⁵ *Budosván én elmém... (1606); Én Kátai Mihály... (Decsi k. 27., 29. é.)*

⁶ *Kerek kék ég alatt... Decsi k. 39. é. (Száz. 1871. 324. l.)* Leglángolóbb a gyűlölet Prágai András versében, Kecskeméti János: *Fides Jesu et Jesuitarum* (1619) ajánló versei között.

Istennek szent erőssége, Asszonyunk szűz Máriának örömköve...» s az arkangyalok ajkáról is ez hangzik feléje: «Gábrriel küldeték s nekünk öröm hirdeték, mennyből Isten adaték s kimutattaték, Bethlen Gábor kegyes urunk székben ülteték, romlott országban, Rex Salem, beszeltetették» — bizalommal köszönti, a béke korszakának felújítását várja tőle, a Romana Ecclesia visszaállítóját reméli benne.

Ennek a reménynek megdőlését mutatja az a haragos gúnyirat,¹ amely Bethlen vallásháborújáról számol be. «Nagy sok álnoksággal, fertelmes és parázna haddal» indult meg — úgy mond — Bethlen a magyarság ellen; a barátokat szabadító Thurzó Szaniszló, a «lator pispek» gyermeke, Thurzó Imre, «az papi jószágon igen szedező» Révai Péter volt a biztatója; a kegyetlen Rákóczi és a tolvaj prédikátor, Alvinczi volt a társa, — csak egy igazi ellenfele volt, Esterházy Miklós. Keserűen panaszolja, hogy Magyarországra Erdélyből származott minden rútság. A másik oldalon viszont «nemzetünk virágának, életünk világának» siratja el Bethlent a gyászének, (Erd. Muz. 1901. 49. l.) aki «az árvák atyja, bujdosóknak honja, mindenkinek reménye, szegényeknek istápjja, foglyok vidámsága» volt, az ecclesiáknak dajkája, rongyos scholáknak kegyelmes patronusa, a kegyes életnek, feddhetetlenségnek igyenes ábrázatja. Az ő idejében — sóhajtja a másik ének — (u. o. 1907. 49. l.) «mint nyárban, mint télben voltunk békességben», tizenhat esztendőn volt a bujdosók segítőtje; nem a vakszerencse adta hercegségét, (Thaly VÉ. I. 104. l.) Attila pallosa volt az oldalán, és ezzel kettőért küzdött: a közigazsáért és a hitbéli szabadsáért. Özvegyét, Brandenburgi Katalint, hitehagyásáért szenvedtetni az egyik ének, (u. o. 127. l.) ellenfelének, Esterházy Miklósnak megszegyenülésében az erdélyiek vitézségét ünnepli egy másik; (*Nem régen kevélyen...* Kuun-k. 159 l.) Homonnay György erdélyi próbálgatása (*Az Ung havasából...* IK. 1926:222. l.) is kemény figyelmeztetés azoknak, akik Erdély régi szabadsága és «igaz vallása» ellen fegyverrel törnek.

I. Rákóczi György fejedelemségéről az az ötletes vers ad számot, amely Gelei superintendens előtt gyóntatja meg. (*Confessio Rakocziana*. Száz. 1871.) A halálára készülőt a lelkiismeret bántja, hogy lator hadával dúlni indult, hogy feleségére jobban hallgatott, mint az Istenre; bevallja, hogy ok nélkül támadt a császárra, hogy keresztény vért ígért és adott a töröknek, az ország területét is áruba bocsátotta. De most is jobban fáj neki vagyonának veszélye, mint bűneinek terhe; nem is érdemel feloldozást, csak átkot.

Fiának, II. Rákóczi Györgynek uralkodása idejéből a tatár pusztítás jajszava maradt reánk. A tatár nemzetről méltán

¹ *Judás tanítványi, Kainnak fiai...* (Századok, 1875. 382.l.)

mondja a látó: «Nyilai élesek, mint a sasnak körme, és minden kézívek erősen felvetve, mint a kova, erős lovainak körme, mint sebes forgószél, szekerek kereke. Nagy ő ordítások, mint az oroszlánnak, mint oroszlánkölkyök nagyon ordítanak, dühösködnek, prédát nagy bőséggel kapnak...»¹ «Fertelmes nemzet ez, és oly rettenetes, az vén ember ennél hogy nem tiszteletes; nincs nála gyermekhez semmi jó kedvezés...» Ennek a népnek kezébe esett Erdély virága, amikor Rákóczi felfuvalkodással nagyobb koncra, a lengyel koronára vágyott. Elpusztult a vármegyék sok jó katonája, fogságba kerültek «országunknak ítélőbírái, sok tartományoknak vitéz főispáni,» a bő hírrel tündöklő székelység, a gazdag szászok rendi...² Áthallik Erdély földjére a rabok panasza: «Testünk elszáradott, színünk elhervadt, karunk elfáradott, lelkünk elbágyadott... Söhajtjuk hazánkat, kedves szép társunkat, kedves nemzetünköt, nagy uraságunkat...»³ A siratott rabok között az itthon maradottak részvéte Kemény Jánost emeli ki, a hazaszeretőknak ezt a tükrét.⁴ Vele jön Erdélybe vissza a remény.⁵ Magának a fejedelem Rákóczinak udvarát kemény szóval bélyegzik meg a paskillusok — még ha hatalmi féltékenység sugallta is őket, sok igazságot mondanak el a közerkölesők romlásáról.⁶ De nem sok bizalom fogadja Barcsai Ákost sem, aki «lepus contra leonem fegyvert fogni imperat.» (IK. 1898. 189. l.)

Wesselényi Ferencről két énekünk emlékezik meg; Madách Gáspár (*Hadakat viselő, jó útra... IK. 1901.*) a pogány ellen hadbavonulót ünnepli az ajkára adott fohászbán, Bónis Ferenc keserve (IK. 1917. 336. l.) pedig arra a szomorúságra vet világot, amely az összeesküvés megghiúsulta után szakadt a magyarságra. Fájdalmasan érzi azt a lesújtó tudatot, hogy a magyar igazán egyedül maradt, nincs, ki romlott voltát segítséggel toldja; szép java mindenféle nemzet zsákmánya lett. És a magára maradt magyarság is elfajult őseitől. Régen a nemesember a maga fegyverével érdemelte ki a nemességét: most kevés volna hajlandó hazájának szabadságáért fegyvert fogni; ő veszi le az ország zsírját, nyireti számtalan juhainak gyapját, gyűjti fejős teheninek vaját — de fegyver helyett inkább a teli erszényét rántja elő. Csakhogy azt sem azért, hogy a végekre költjön vagy rabot szabadítson, hanem hogy interest szedjen. (*Gondolkodjál szegény magyar... Baros: i. m. 131. l.*)

¹ *Nagy Kúnság romlásáról.* Thaly VÉ. I. 249. l.

² *Erdély romlása.* 1657. Száz. 1871.

³ *Tatár rabok éneke.* Száz. 1871. *Menj el édes szolgám.* Thaly VÉ. I. 157.

⁴ *Felvinczi Zsigmond éneke.* Erd. Múz. 1901. 591. l.

⁵ Kemény József kéziratgyűjteményének kétes hitelű verse. Thaly Adalékok. I. 4.

⁶ *Pasquillus ad principem Georg. Rákóczi...* 1695. (IK. 1897. 46. l.)

Erdélyben a magyarság kezén van ugyan a regimen, de a végvárakban idegen ül; a székely a szabadságnak csak a palástját viseli, nagyobb része jobbágyságra szorult; az oláh latorságát, nincs nyelv, amely elő tudná számlálni; a görög kereskedők megrontják Erdély pénzét...¹ A felelősség a fejedelemé: miatta ilyen romlott, megvesztegethető a tisztviselők kara, miatta végeérhetetlen a törvény processusa — hiába: «Még holt Mátyás király, elholt az igazság!»²

ALSZEGHY ZSOLT.

¹ *Gúnyvers az erdélyi nemzetekről.* 1674. Erd. Múz. 1901. 203. l.

² *Ha az első lóra...* Erdélyi i. m. 68. l.